

¹Елтаева Ж.Қ., ¹Миятбекова З.У., * ²Абдіразақова Г.Ш.

¹магистр оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

¹филолог.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

²филолог.ғ.к., доцент, Ж.Баласағұн атындағы Қырғыз ҰУ. Бішкек. Қырғызстан

Т.ӘЛІМКҰЛОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ КҮЙ САЗЫ ТАБИҒАТЫН СУРЕТТЕУДІҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Автор-корреспондент: keystone-86@mail.ru

Түйін: Көркемдік қабілеттің шегі жоқ. Нағыз шығармашылық жолға түскен, бүкіл өмірін, күш-қайраты мен тағдырын осы жолға арнаған адамның бір ғана мақсаты болатыны ақиқат. Бұл мақсат ең алдымен кез-келген жазушының көркемдік шеберлік шыңына көтерілу мүмкіндігімен байланысты. Ал енді, әдебиет тарихына көз жүгіртсек, бұл мүмкіндік, өрлеу - сөзбен айтып жеткізгісіз бақыт екенін түсінеміз. Тәкен Әлімқұлов бұл сирек кездесетін шығармашылық бақытқа көзі тірісінде алыстан қол бұлғап, жақындап келе жатты. Көзі тірісінде ол қазақстандық оқырмандардың назарын аударды. Оның кескіндеме, сәйкесінше көркемдік бояумен қолтаңба тілінде көрсетілген туындылары бүгінде де құндылығын жоғалтқан жоқ. Осылайша, таланттың күші жазушының алғашқы прозалық шығармаларында байқала бастады. Жазушының бұған дейін поэзия мен әдебиеттану, әдеби зерттеулер саласында, сондай-ақ әр түрлі зерттеу салаларында көптеген еңбектер жазғаны тегін емес. Осы бағыттағы әдеби-эстетикалық зерттеулер суретшінің өнердегі білім аясын кеңейтті. Көркемдік салыстырулар, әсіресе әртүрлі деңгейдегі жазушылардың шығармашылығын икемдеу және зерттеу қабілеті көркемдік шеберліктің құпиясын ашуға жол ашты. Танымдық теориялық білім жазушыға аз көмектесті. Ол жазушының сапарында кәдесый болды.

Кілт сөздер: Образ, мистика, эстетика, функция, эпизод, сюжет, факты

Кіріспе. «Ақбоз ат» романында Т.Әлімқұлов бірқатар сюжеттік желілерді, тақырыптық арналарды дамытып, музыкаға қайта оралды. Сол уақытта бейтаныс адаммен бірге тұрған Гүлнаш сүйіктісіне еріксіз көзін жұмып, туыстарының өтініші бойынша Бозінгенге айналды. Бұл эпизодты суреттей отырып, жазушы күйшінің сезімін бейнелеп қана қоймай, кейіпкер тағдырын шарықтау шегіне жеткізетін түрлі-түсті теңеулер келтіріп, оқырманды баурап алады. Және бұл жұмыста осы көркем тәсіл дамиды, жазушы, басты кейіпкер оқырманға келесі тағдырды жеткізеді: ыңылдайды, тербетеді, ыңырайды, ыңыранады ... ». Гүлнаштың тағдыры күй арқылы есте қалады.

Мұнда да көңіл-күй және аудитория көп деңгейлі сипатталады. Жазушы күй музыкасын, күй психологиясын, тыңдаушылардың жан жүйесін суреттейді. Автор күйші тағдырын, тыңдаушы жан сырын күй музыкасы арқылы ашылған шындықтан ашады. Нәтижесінде шығарма, образдар жүйесі терең эмоционалды мазмұнға ие болады. Екінші жағынан, күй музыкасы арқылы орындаушы мен тыңдаушы адамдармен тіл тілінде сөйлесе алатын, ал олардың арасындағы өзара қарым-қатынас күй музыкасы арқылы жүзеге асырылатын. Бұл, әрине, жазу өнерінің ерекшелігін, шығарманың поэтикасын ашудың әдісі болды. Т.Әлімқұловтың шығармаларында мұндай рөлді негізінен күй әуені орындайды [1,73].

Әнес Сарайдың «Домбыра» ертегісінде күй әуені, күйшілік өнердің халық өміріндегі мәні мен маңызы, оның рөлі автордың шығармашылық тәсіліне сәйкес ерекше мистикалық білімдермен өлшенеді. Міне, мемлекеттің қызығушылығы мен әсемдігінде адамның ойы мен білімін, дүниетанымын байытып, өзгертетін күш - әлеуметтік-эстетикалық функция басым болады. Сондай-ақ, жазушы Т.Әлімқұловтың күй музыкасы мен күйшілік өнерінің әсемдігін ерекше атап өтеді, оны дыбыс пен ырғақтан, әр дыбыстың дірілінен ажыратады.

«Сары ысқырық» повесін Т.Әлімқұлов табиғатының жеке туындысы ретінде қарастырған жөн. Әлімқұлов - оқырманды көптеген сезімдерді тудыратын қуатты домбыра домбырасымен, қобыздың өмірлік күшімен, құлаққа естілетін ән әуенімен таңдандырып,

баурап алатын жазушы. Қобыз бен домбыраның қазақ халқының тарихы мен тағдырында, тұрмысы мен салт-дәстүрінде орны ерекше болғаны белгілі. Адамдар өміріндегі көптеген қиын кезендердің шындығы, жеке суретшілер өміріндегі тар жол, тайғақ кешулер ... [2, 187].

Осыған байланысты сөз өнері мен суретші туралы көркем шығармаларда домбыра мен қобызға ерекше мән беріледі.

Теориялық талдау. Халық шығармашылығының негізгі ағымында ұрмалы аспаптардың алатын орны ерекше ғылыми еңбектерде кеңінен танылған. Осыған байланысты музыка тарихына және халықтың музыкалық мәдениеті туралы көркем шығармаларда перкуссия көмегімен дүниеге келген композитордың өміріне назар аударатын кез келді.

Біртіндеп сұйықтық қоректік әуенге айналды, ал дәмі дәмді, нәзік және ащы болды. Кернейдің үні, қобыздың және домбыраның дауысы өте нәзік болғандықтан, оларды тез қалыпқа келтірді, содан кейін таяқтың ысқырығы мен шаңқобыздың ысқырығы естілді. [3, 60]. Әңгіменің әлеуметтік астары да тығыз. Мұнды күйдің пайда болуына әлеуметтік әділетсіздік, елдің қайғысы, қарапайым адамдардың ауыртпалығы, өмірдің ауыртпалығы да ықпал етті. Елдің тасын сорып, момындардың алдында тізелерін төмен салған семіз адамдардың зұлымдықтары әшкере болады.

«Қаралы қобыз» әңгімесіне арқау болған өмір құбылыстарының тобы Ықыластың «Ерден» күйінің мазмұнымен байланысты. Күйдің тууы туралы аңыз бойынша, кішігірім Ықылас ауылында бүкіл елді басқарған Ерден халқы зорлық-зомбылық көрсетіп, жылқыларын кепілге алған. Кепілге алынғандардың жолын жауып тастаған Ықыласта дуанбастың елшілерін қамшымен ұрып, қорлады. Осы оқиғадан кейін Ықылас дуанбас Ерденнің өзіне барып, дауды оның алдында шешуге бел буып, қара қобызымен жолға шығады. Жолда Ықылас «Жалғыз аяқ» шығарады. Қобызшы Ерден ауылына келгенде өзінің сүйікті ұлы Еймелденнің өлгенін білді. Ықылас Ерденге жаны ашып, оған көңіл айтады. [4,68]

Нәтижелер мен талқылау. Мұңлы әннің мұңды әуені отбасындағы көңіл-күйді сейілтп, онсыз да мұңға батып отырғандардың көзіне жас алады. Көңіл толқынын соққаннан кейін қобызшы біраз уақыт үнсіз қалады. Ерден қобызшыға саусақ ұшымен белгі беріп, оның өз орнында қалуын тілейді. Зейінді сақтайды. Осылайша, Ықылас қобызынан күрсініп, Ерденмен біраз уақыт бірге болып, қайта оралады. Ерден Ықыластың өнеріне риза болып, қобызшының не қалайтынын сұрайды. Осыдан кейін ғана Икилас мән-жайды айтып, кепілге алынған тұлпардың қайтарылуын өтінді. Ерден қобызшының тілегін орындайды. Бұл Ықыластың «Ерден» күйінің туу тарихы, оның дүниеге келуіне себеп болған өмір шындығының қысқаша мазмұны. Оқиғаның сюжеттік желілерімен салыстырғанда олардың бір-бірімен үйлесімді екендігі айқын болады. Жазушының бір ғана сағымы бар: Ерденнің адамдарының наразылық белгісі ретінде түрмеге қамалуы осы желімен байланысты оқиғаның негізгі сюжеті де өмір фактілеріне байланысты ерекше реңк пен терең мағынаға ие болады.

Т.Әлімқұловтың шығармашылық практикасына өнер, сәулет өнері мен музыка терең әсер еткенін түсінеміз. Жазушы өзінің тәжірибесіне сілтеме жасай отырып: «Тыңдаушы музыканы ести алатындай етіп соққы қайталананды. Прозада осы бөлшектің қайталанатын сәті бар». [5, 86]

Автордың қолжазбасын бағалау кезінде оның ойларының танымдық маңызы зор. Бұл музыка мен музыканың табиғатын терең білетін жазушының бай көркем талантын көрсетеді. Сонымен, суретшінің көркемдік стилі оның көп білімімен, әдеби шығармаға өзек болған өмір құбылыстарының тобын зерттеуге және зерттеуге ұмтылатын шығармашылық құштарлығымен байланысты.

«Сарыжайлаудың» екінші тарауы біріншіге қарағанда ұзағырақ. «Думаның көлеңкелі Сахараны сауықтыруы дауылдық жел мен сары желмен араласып, жарыс шуына ерекше мән берді. Шулар біртіндеп адамның дауысын тудырды». Домбыра туралы «Сарыжайлау»

тарауын күйші рухындағы нәзік құбылыстарды суреттеп жазушы осылай жеткізеді. Жазушы күйді тудырған өмір құбылыстарының тобын мемлекет өмірімен, оның жеке басының қуанышы мен қайғысы, ләззат алудың немесе сары уайымға құштарлықтың психологиялық сәттерін сипаттайды. Нәтижесінде әңгіме тек көңіл-күйдің мазмұнын, көңіл-күйдің пайда болу процесін ғана емес, сонымен бірге шығармашылық ойлау мен көңіл-күйдің шығармашылық жұмысының даралығын, сондай-ақ «ырғақ, музыка, бейне» көңіл-күйін көрсетеді. [6,2] Бұл автордың көркемдік тұрғысынан әуесқой тұлға құру және оның кейіпкерін дараландыру үшін туындайтын үлкен шығармашылық жетістік және тұлғаның үлгісі.

Қазақ халқының күй аңыздарының ішінде Нар идірген күйімен байланысты оқиға желісіне ерекше назар аударылған. Аңыздар тізбегінде де психологиялық қақтығыс, адамның мінез-құлқының даралығы және армандардың ерекшеліктері айқын көрінеді.

П. Пәрімбекова күй тарихы туралы мынадай халық аңызын айтады: «Ертеде бір шал және оның жалғыз қызы болған. Олар жалғыз тұратын: олар тамақ жеп, көлікпен жүрді. Бірде олардың түйе лақтары өліп, қыздары мен әкелері тамақсыз қалады. Үйлерінде жинақ жоқ, олар аштықтан өліп жатыр, не істейтіндерін білмейді ... Үйге екі жолаушы келді. Қарт пен оның қасындағы жігіт домбырашы болып шықты ... Қарт домбырашы: «Түйеге жақындап, тартып алған кезде домбыра» екі рет » айта берді. Бір кезде қыз түйенің кеудесіне сүт ағып жатқанын байқады, бірақ оны түйеге тігкісі келмеді, сондықтан ол сүтті саусақтарымен қысып алды. Ол қарияға сүт жоқ екенін көрсетті, ал қыздың жауабын түсінген жас жігіт домбыраны алып, сөзін бастады. Сол сәтте ол сүттен сығылған жіпті босатып жіберді де, сүт үйге ағып кетті қария. Ол қызын уәдесінде тұрып, басын иген адамға береді ».[6,3]

Жазушы Р. Мұқанова «Нар идірген» күйінің шығу тегі туралы осы аңызды шебер пайдаланып, терең, тартымды көркем шығарма жасады. Күй аңызының ежелгі Сызығы жазушының шығармашылығында толығымен сақталған. Ол ондағы кез-келген сәтті психологиялық жағдайды көркем түрде ұғынады және күй туралы аңызды көркем шығармаға айналдырады. Р. Мұқанова әдеби шығарманың мазмұны мен маңыздылығын айқындайтын және бүкіл сюжетті сақтайтын негізгі көркемдік арна ретінде күй аңыздары мен күй музыкасын көркемдік мақсатта ұтымды пайдалануда Т.Әлімқұлов жасаған көркемдік техниканы сәтті жүзеге асырады. [7,3]

Т.Тоқбергенов Естемес күйшінің кенеттен пайда болуы туралы былай деп жазады:

«Қанша шешен, қаншалықты талантты болса да, әйгілі билеуші болса да, ол өзінің тапқырлығын, шеберлігі мен күшін басқаларға ену үшін қолданса - адамзат алдында бұдан асқан жаман қылық, үлкен зардаптар болмайды. Ахтанов жазған Күй туралы аңыз осыны түсіндіреді». [8,69]

Т.Тоқбергенов Естемес күйшінің артықшылығына тоқталып, жас қыздың өз құрдастарын іздеудегі батылдығы мен табандылығын сипаттайды. Бейненің мәні мен логикасын дұрыс түсіндіру. Сонымен бірге белгілі суретшінің ішкі қайғысы мен жеңілісіне басымдық беру керек сияқты. Ол өзінің өнерімен адамдарға қызмет еткенімен, өкінішке орай, оның жеке өмірі тыныштыққа ие болды ... Қызықсыз уақыт ... Оның шығармашылығындағы философиялық ойдың негіздерінің бірі Естемес күйінің жеке тағдырымен байланысты сияқты.

Өмір заңы агрессия қарсылықты да, өзіне-өзі қарсы тұруды да тудырады дейді. Оқиғаның ерекшелігі - кейіпкер кейіпкерге нұрын шашады. Естемес-Жаңыл қатынасы осылай дараланған. Қыздың ақылдылығы мен тапқырлығы, оның бақыты үшін күрес - бір кездері Естемес күйлерінің денесінде үстемдік құрған басымдықты сезінуге қарсы тұрудан туындайды. Қазақ әдебиетінде өз бақыты үшін күрескен қазақ қызының кішігірім бейнесі бар ма?! Олардың әрқайсысы өзінше, өз бақыты үшін және құрдастары үшін тырысады. Осы қатерлі сәттегі қателік бейнесінде де өмірге деген құштарлық, тапқырлық және батыл шешім бар.

Повестегі контраст, максимализм - шығарманың идеялық-эстетикалық мәнін

тереңдетеді.

Қорытынды. Т.Әлімқұловтың еңбегінде Ықылас Ерден кепілге қойылған жылқыны қайтармауды, керісінше ұлын түрмеден босатуды сұрайды. Повесте осы жолды қоса отырып, автор түрмеде отырған және жазықсыз азап шегіп отырған Ерден мен оның ұлы үшін қайғырған Ықыластың психологиялық жағдайын біріктіріп, келісуге тырысады. Нәтижесінде шығарма Ықылас Ерденнің қайғысын жан-жүрегімен түсінетін атмосфера қалыптастырады. Мұның өзі жазушы кейіпкерлерінің мінезіне, оның ойлары мен сезімдерінің әр толқынына шынайы сипат береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әбдезұлы Қ. Т.Әлімқұлов шығармашылығы және 60-80 жылдардағы қазақ прозасы. Алматы: Ғылым, 2001.
2. Қазақстан жазушылары XX ғасыр. Алматы: Ана тілі, 2004.
3. Әбдезұлы Қ. Жазушы және заман шындығы. Алматы: Қазақ университеті, 2003.
4. Әлімқұлов Т. Жұмбақ жан. Алматы: Жазушы, 2000.
5. Әбдезұлы Қ. Тарихи тұлғалар және қазақ әдебиеті. Алматы: Қазақ университеті, 2004.
6. Пәрімбекова П. Тәкен туған топырақ // Жас Алаш, 6 тамыз, 2002.
7. Мұқанова Р. Тәкен тағылымы // Қазақ елі, 16 ақпан, 2001.
8. Тоқбергенов Т. Тәкен Әлімқұлов. Алматы: Рауан, 2002.

Аннотация: Художественным способностям нет предела. Правда в том, что у человека, вступившего на истинный творческий путь, посвятившего этому пути всю свою жизнь, силы и судьбу, есть только одна цель. Эта цель связана прежде всего с возможностью любого писателя подняться на вершину художественного мастерства. А теперь, взглянув на историю литературы, мы понимаем, что эта возможность, подъем - это непередаваемое счастье. К этому редкому творческому блаженству Такен Алимкулов при жизни подошел издалека. При жизни он привлек внимание казахстанских читателей. Его живопись, а соответственно и произведения, выраженные художественной росписью на языке автографов, не утратили своей ценности и сегодня. Таким образом, сила таланта стала проявляться в первых прозаических произведениях писателя. Не случайно писатель ранее написал множество работ в области поэзии и литературоведения, литературных исследований, а также в различных исследовательских областях. Литературно-эстетические исследования в этом направлении расширили сферу знаний художника в искусстве. Художественные сравнения, особенно способность настраивать и исследовать творчество писателей разных уровней, проложили путь к раскрытию тайны художественного мастерства. Познавательные теоретические знания мало помогали писателю. Он был сувениром в путешествии писателя.

Ключевые слова: Образ, мистика, эстетика, функция, эпизод, сюжет, факт

Abstract: There is no limit to artistic abilities. The truth is that a person who has embarked on a true creative path, who has devoted his whole life, strength and destiny to this path, has only one goal. This goal is primarily connected with the ability of any writer to rise to the top of artistic skill. And now, looking at the history of literature, we understand that this opportunity, the rise is an indescribable happiness. Taken Alimkulov approached this rare creative bliss from afar during his lifetime. During his lifetime, he attracted the attention of Kazakhstani readers. His paintings, and, accordingly, the works expressed by artistic painting in the language of autographs, have not lost their value today. Thus, the power of talent began to manifest itself in the first prose works of the writer. It is no coincidence that the writer has previously written many works in the field of poetry and literary studies, literary studies, as well as in various research fields. Literary and aesthetic studies in this direction have expanded the scope of the artist's knowledge in art. Artistic comparisons, especially the ability to customize and explore the creativity of writers of different levels, paved the way for the disclosure of the mystery of artistic skill. Cognitive theoretical knowledge did not help the writer much. He was a souvenir on the writer's journey.

Key words: Image, mysticism, aesthetics, function, episode, plot, fact